

РОЗДІЛ II. Початковий період Другої світової війни

Сергій Пронь

**Помилки та уроки Другої світової війни: піррова перемога*
в радянсько-фінській військовій кампанії 1939–1940 рр.**

Автор, використовуючи матеріали опублікованих джерел і наукової літератури, аргументує недоречність, помилковість і шкідливість, перш за все для СРСР, радянсько-фінської війни.

Ключові слова: локальна війна, СРСР, Фінляндія, Друга світова війна, мирний договір, сталінізм.

Пронь Сергей. Ошибки и уроки Второй мировой войны: пиррова победа в советско-финской военной кампании 1939–1940 гг. Автор, используя материалы опубликованных источников и научной литературы, аргументирует неуместность, ошибочность и вред, прежде всего для СССР, советско-финской войны.

Ключевые слова: локальная война, СССР, Финляндия, Вторая мировая война, мирный договор, сталинизм.

Pron Sergei. Mistakes and Lessons of World War II: Pyrrhic Victory of the Soviet-Finnish Military Campaign in 1939–1940. The author based on the published sources and scientific literature argues the inexpediency, impropriety and damage of Soviet-Finnish War, first of all for USSR.

Key words: local war, USSR, Finland, World War II, peaceful treaty, Stalinism

Російська й українська історична література і за радянських часів, і сьогодні про так звану «зимову війну» між СРСР і Фінляндією не відрізняються достатньою кількістю, багатством і різноманітністю.

Безумовно, ця «невідома війна» була об'єктом дослідження вчених – Г. Карасєва, Ю. В. Ключнікова, О. В. Сабаніна, О. І. Чугунова, А. Г. Донгарова, Г. Л. Розанова, М. І. Баришнікова, але більшість праць була «причесана» офіційними ідеологічними «настановами», у тому числі й цензурного характеру, і написана без ретельного аналізу архівних документів, що знаходилися у спеціальних фондах, закритих для істориків.

Мета статті – на прикладі сучасних матеріалів наукових доробок, документальних джерел, мемуарної літератури надати максимально об'єктивну історичну оцінку радянсько-фінській локальній війні 1939–1940 рр. з позиції передісторії та наслідків Другої світової війни.

Актуальність проблеми пояснюється ще й відсутністю до сьогодні спеціальної узагальнювальної праці з означеного питання.

Як відомо, між Радянським Союзом і Фінляндією ще 17 жовтня 1920 р. був підписаний Юр'євський (Юр'єв, сучасн. Тарту) мирний договір, а 21 січня 1932 р. у Хельсінкі – договір про ненапад і мирне вирішення конфліктів, дія якого протоколом від 7 квітня 1934 р. була продовжена до 31 грудня 1945 р. 28 листопада 1939 р. у зв'язку з агресивною політикою правлячих кіл Фінляндії радянський уряд заявив, що «вважає себе вільним» щодо обов'язків виконання пакту про ненапад [7, 318–319].

Напередодні цього, у 1935 р., уряд Фінляндії офіційно засудив радянську депортацію карелів. Ця депортація викликала й активну реакцію з боку фінської громадськості, особливо студентства, що наполягали на припиненні знущання над спорідненим народом. Двома роками пізніше газета «Правда» повідомляла: «З великим задоволенням зустріли комуністи і всі трудівники Карелії огляд «Правди», в якому викриваються буржуазні націоналісти – агенти фінської і німецької розвідок...» [20].

Радянський уряд дійсно виключав можливість військового конфлікту з Фінляндією ще з весни 1936 р., саме тоді була прийнята постанова Ради Народних Комісарів СРСР про переселення громадянського населення з Карельського перешийка (приблизно 3400 господарств) для будівництва там полігонів та інших військових об'єктів.

У лютому 1937 р. до Москви прибув міністр закордонних справ Фінляндії Р. Холсті, під час зустрічі якого з наркомом закордонних справ СРСР М. М. Литвиновим обидві сторони висловилися за «розвиток і зміцнення дружніх добросусідських відносин...» [5, 243]. Зауважимо, що після московського візиту Холсті відвідав Стокгольм, Копенгаген, Таллінн, Лондон, Париж, Женева, Берлін.

© Пронь С., 2012

* Від імені епірського царя Пірра (Зах. Греція), який переміг римлян у 279 р. до н. е. біля Аускулуму ціною величезних втрат; тобто, – сумнівна перемога, не виправдана принесеними жертвами.

У квітні 1938 р. Радянський Союз запропонував уряду Фінляндії провести робочі переговори з приводу сумісних кроків стосовно зміцнення безпеки морських і сухопутних підступів до Ленінграда і кордонів Фінляндії. У жовтні 1938 р. від радянського уряду надійшла нова пропозиція: у випадку агресії проти Фінляндії (хоча вона будувала власну військову базу на острові Суурсаарі) СРСР надасть їй допомогу. Обидва кроки СРСР залишилися без відповіді. Мабуть, фінську сторону непокоїли можливі великодержавні устремління з боку Сталіна, поведінка якого часто була непередбачуваною.

На початку березня 1939 р. уряду Фінляндії було запропоновано наступне: СРСР гарантує недоторканість Фінляндії, надає їй допомогу на випадок можливої агресії; а Фінляндія здає в оренду терміном на 30 років о. Суурсаарі та деякі дрібні острови у Фінській затоці, на яких будуть споруджені радянські наглядацькі пости. Саме для цього в Хельсінкі (квітень 1939 р.) перебував радянський дипломатичний представник Б. Є. Штейн. Його візит залишився без конкретних результатів.

Слід підкреслити, що в цей час (25 травня – 2 червня 1939 р.), внаслідок англійсько-французько-радянських переговорів, Англія, Франція і СРСР виступали гарантами безпеки восьми країн: Бельгії, Греції, Туреччини, Румунії, Польщі, Латвії, Естонії, Фінляндії [14, 134].

У Черчилль у своїй книзі про другу світову війну посилається на спогади Даладье, що з травня 1939 р. СРСР вів «подвійні переговори: одні – з Францією, другі – з Німеччиною», при цьому стверджуючи: «Неможливо встановити момент, коли Сталін остаточно відмовився від будь-якого наміру діяти сумісно з західними демократіями та вирішив домовитися з Гітлером» [27, 326–331]. Таким чином, не відмовившись від політичного діалогу, обидві сторони почали готуватися до військових дій, але якщо Радянський Союз – до наступальних, то Фінляндія – до оборонних. У березні 1939 р. К. Є. Ворошилов наказав командувачу військ Ленінградського військового округу К. А. Мерцкову перевірити готовність збройних сил «на випадок воєнного конфлікту з Фінляндією». При цьому Ворошилов посилався на пряму вказівку Сталіна [16, 177].

Друга світова війна, яка почалася 1 вересня 1939 р., суттєво змінила ситуацію в Європі. Іншими стали й радянсько-фінляндські відносини. По-перше, західні країни (насамперед Великобританія і Франція в цей час були зайняті «дивною війною» (до травня 1940 р.). По-друге, Фінляндія поклала великі надії на проголошений нею, згідно з договором 21 січня 1932 р., нейтралітет і сподівалася на скандинавську солідарність. Щодо «фінського нейтралітету», то уже це питання суперечливе, дискусійне і не є спеціальним предметом публікації, достатньо лише зробити посилання на вислів фінського президента П. Е. Свінхувуда під час візиту в жовтні 1937 р. до Берліна – «ворог Росії повинен бути завжди другом Фінляндії». Відносно «солідарності» скандинавських країн, – вона теж була слабкою і хиткою: Швеція рішуче намагалася дати відсіч агресії Німеччини; Данія займала, ймовірно, порадницьку позицію; Норвегія остаточно не вирішила стосовно свого місця, але більше схилилася в бік Англії [12, 216–217]. Фінляндія, не безпідставно, була занепокоєна зовнішньою політикою Радянського Союзу, при цьому й фінська сторона, й радянська не втрачали надії на політичні методи врегулювання спірних питань.

Однією з таких спроб вважають переговори між радянською (до складу делегації входили В. М. Молотов, В. П. Потьомкін, В. К. Дерев'янський) та фінською (очолював посол у Швеції, майбутній прем'єр-міністр Фінляндії Ю. К. Паасікві) сторонами у жовтні-листопаді 1939 р. (з перервами – 11–14 жовтня; 22–31 жовтня; 2–13 листопада. – *С. П.*). Відомо, що саме на першому етапі переговорів (17 жовтня) СРСР запропонував Фінляндії здати йому в аренду на 30 років порт Ханко і передати острови Гогланд, Сескар, Лавансарі, Тіурінсарі, Б'єрке, частину Карельського перешийка, а також частину півостровів Рибачий і Середній загальною площею 2761 км² в обмін на радянську територію розміром 5523 км² у районі Реболи і Порос-озера [9, 399]. Відомий на Заході доктор політичних наук, професор з історії Росії та СРСР Абдурахман Авторханов з цього приводу пише: «Сталін вимагав 2700 кв. км..., за що пропонував..., як компенсацію, дикі Карельські болота. Сталін навіть пошуткував...: «Ми вимагаємо всього тільки 2700 кв. км, а за це віддаємо 5500 кв. км. Скажіть, яка велика держава вчинила б так? Жодна. Тільки ми такі дурні» [1, 121].

22 жовтня Паасікві, повернувшись до Москви, привіз відповідь фінляндському уряду, в якій йшлося, що враховуючи міжнародну ситуацію і свій нейтральний статус, Фінляндія не може поступитися Ханко й островами, але готова зробити деякі територіальні поступки на Карельському перешийку; таким чином, з'явилася можливість досягти певного компромісу з цього питання.

Потрібно підкреслити, що напередодні цього – 18–19 жовтня 1939 р. у Стокгольмі відбулася зустріч короля Швеції Густава V, короля Норвегії Хаакона, короля Данії Христіана і президента Фін-

ляндії К. Калліо, щоб, по-перше, продемонструвати солідарність Скандинавських країн; по-друге, яким-небудь чином вплинути на позицію Москви. На жаль, звернення скандинавських керівників до СРСР залишилося без відповіді. На другому етапі переговорів 2 листопада 1939 р. Паасіквіві прибуває до Москви з міністром фінансів В. Таннером, який особисто знав Сталіна ще за дореволюційних часів, і з міністром закордонних справ Е. Еркко.

На наступний день у газеті «Правда» була надрукована провокаційна стаття, в якій Еркко звинувачували в погрозах на адресу СРСР і закликах до війни. «Правда» писала: «Наша відповідь проста і ясна. Ми відкинемо до чорта будь-яку гру політичних картюжників і підемо своїм шляхом, не дивлячись ні на що, долаючи все і будь-які перешкоди на шляху до мети» [21].

Зрозуміло, що, як і очікувала радянська сторона, переговори 13 листопада були перервані. Саме в цей період Сталін наголошує: «Нам доведеться воювати з Фінляндією» [2, 6]. Йому потрібен був лише привід. «Північним Глейвицем» називають провокацію, нібито вчинену 26 листопада 1939 р. фінською артилерією, яка обстріляла радянський підрозділ, диспонований біля с. Майніла. Повідомлялося, що серед «радянських військовослужбовців були вбиті й поранені» [10, 237]. Дійсно, згідно з даними командарма К. А. Мерецкова, убито було 4 особи, поранено – 9 [16, 182].

Незаперечним є те, що уряд Фінляндії не тільки відкидав факт провокації, наполягаючи, що «мова йде про нещасний випадок на учбових навчаннях, що відбувалися на радянській стороні», але й пропонував «сумісно провести розслідування інциденту відповідно до Конвенції про прикордонних комісарів» від 24 вересня 1928 р. [4, 463–464].

29 листопада з Хельсінки були відкликані політичні та господарські представники Радянського Союзу, а вранці 30 листопада 1939 р. радянські збройні сили перейшли кордони Фінляндії. Щодо кількісних показників радянських і фінляндських угруповань напередодні війни, то вони різняться, залежно від джерела інформації. Так, у вищезгаданого А. Авторханова наводяться такі цифри: Червона Армія нараховувала 450 000 чоловік, 1900 гармат, 1000 танків, 800 бойових літаків; фінські збройні сили – 215 000 людей, 60 танків, 75 літаків [1, 121].

Російські джерела стверджують: радянські війська склали 240 000 чоловік, 1915 гармат, 1131 танк, 967 літаків; фінська сторона – 140 000 солдат і офіцерів, 400 гармат, 60 танків, 270 літаків [17]. З цих даних, майже співпадає лише кількість «радянських гармат» і «фінських танків».

Найімовірніше, поза увагою істориків (суб'єктивно чи об'єктивно) по-перше, залишилася допомога Фінляндії з боку західних країн (Англія, Франція) та держав Скандинавської «співдружності». По-друге, як завжди у таких випадках, історія «підміняється» політикою. Не випадково автори «Новітньої історії» Г. Л. Розанов, М. Ф. Юр'єв, М. М. Яковлев писали: «За спиною фінської реакції стояли США (їх, як головного супротивника СРСР після 1945 р., «поставили» першими. – С. П.), Англія і Франція, які намагалися скористатися загостренням радянсько-фінських відносин, щоб зробити спробу організувати «хрестовий похід» проти СРСР» [24, 165].

З одного боку, наприклад, у першому томі «Історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР 1917–1945 рр.» констатується, що «західні країни передали Фінляндії 350 літаків, 500 гармат, більше 6 тис. кулеметів. Зі Скандинавських держав та інших... прибуло 11,5 тис. «добровольців». У Франції та Англії готувався 150-тисячний експедиційний корпус» [10, 238].

З другого боку, «Новітня історія» Г. Л. Розанова... наводить дані, що «Англія передала 101 літак, більше 200 гармат; Франція направила 175 літаків (разом з англійським – 276. – С. П.), 500 гармат, більше 5000 кулеметів...; США відправили до Фінляндії 250 гармат (тобто, з французько-англійськими – 950. – С. П.) [24, 166].

На жаль, у 3-томній «Історії Франції» (Москва, 1973) підтверджувальні цифри відносно французької допомоги відсутні, крім речення «Французькі та англійські уряди послали у Фінляндію літаки, гармати, кулемети і снаряди», і факту відправки (згідно з рішенням Верховної союзницької ради від 5 лютого 1940 р.) «англійських і французьких військ, замаскованих під добровольців» [11, 218]. «Новітня історія Англії» (автор В. Г. Трухановський), посилаючись на англійські джерела і виступ у палаті общин 19 березня 1940 р. Чемберлена, підтверджує і наявність англійсько-французького корпусу, і його кількість, і те, що на дві третини він був з англійських військ. Чемберлен засвідчив, що під час радянсько-фінської війни Англія відправила Фінляндії 101 літак, 114 гармат, 185 тис. снарядів, 100 гармат Віккерса, 400 морських мін, 50 тис. ручних гармат, 15 700 авіабомб... [26, 318–319].

Щодо «скандинавських добровольців», то про безпосередню допомогу Фінляндії можна казати лише з боку Норвегії та Швеції, при цьому загальна вартість наданої зброї останньої становила

70 млн дол. США і нею було сформовано два корпуси «шведських добровольців» – майже 10 000 осіб [6, 75].

У кінці грудня 1939 р. фінські військові частини оточили й розгромили дислоковану з України 44-ту стрілкову дивізію, було також завдано поразки 155-й і 130-й стрілковим дивізіям. За незадовільне керівництво військами 8-ї та 9-ї армій були зняті з посад комдив У. М. Хабаров і комкор М. П. Духанов. Як згадував К. А. Мерецьков, ситуація, що склалася на фронті, викликала різке незадоволення Сталіна. Він докоряв командувачу в тому, що невдалий хід війни проти Фінляндії негативно відбивається на «нашій зовнішній політиці, бо у ці дні на нас дивиться весь світ» [16, 185].

На думку Маршала Радянського Союзу А. М. Василевського, говорячи про перший період фінської війни, треба додати, що «при величезних втратах, які ми там несли, поповнювались вони вкрай погано. Треба тільки дивуватися тому, як можна було за такий стислий період відверто пограбувати всю армію» [3, 190–191].

Саме в цей період НКВС було запропоновано створити низку таборів для фінських військово-полонених, яких до лютого 1940 р. очікувалося майже 20 000. Але їх виявилось у десятки разів менше, тому після заключення мирного договору один із таборів, наприклад «Південний», був заповнений радянськими військовослужбовцями, що повернулися з фінського полону [19, 120].

11 лютого 1940 р. радянські війська перейшли у наступ, подолавши головну смугу лінії Маннергейма (потрібно нагадати, що свого часу маршал Маннергейм був генералом російської імператорської армії). На другому етапі війни бойові дії проходили у найтяжчих умовах занадто суворої зими, коли мороз інколи доходив до 40–45 градусів, а товща снігу місцями сягала двох метрів.

12 березня 1940 р. війська радянської армії оволоділи частиною Выборга, а війська 13-ї армії наступали на Кексгольм. Враховуючи безнадійність ситуації, представники Фінляндії 12 березня в Москві підписали мирний договір, відповідно до якого військові дії припинилися 13 березня 1940 р. о 12 год. «Обидві сторони, що договороються, – підкреслювалося в тексті договору, – зобов'язуються взаємно утримуватись від будь-якого нападу одна на другу і не заключати жодних союзів, або приймати участь у коаліціях, спрямованих проти однієї Сторін, які домовляються» [8]. Згідно з договором, військові дії між СРСР і Фінляндією припинилися негайно.

Встановлювалася нова лінія державного кордону: до складу території СРСР включалися увесь Карельський перешийок з Выборгом, Выборзькою затокою з островами; західне і північне узбережжя Ладозького озера з Кексгольмом, Сортавалою, Суоярві; низкою островів у Фінській затоці; територія на схід від Мерк'ярві з Куолярві; частина півостровів Рибачого і Середнього. Фінляндія здавала СРСР в оренду терміном на 30 років півострів Ханко... [7, 320].

Російські автори «Історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Росії. (1648–2000)» пишуть: «Радянський Союз ніколи не пред'являв Фінляндії будь-яких територіальних претензій. Так було й у 1939 році. Тільки найгостріша міжнародна ситуація і співробітництво фінських правлячих кіл з ворожнечими Радянському Союзу силами змусило радянський уряд виступити з пропозицією про обмін територіями. Мирний договір з Фінляндією був значним внеском у зміцнення північно-західного кордону СРСР» [23, 256–257].

Правда, їхні співвітчизники у «Системній історії міжнародних відносин» (редактор А. Д. Богатуров) стверджують, що «мирний договір між СРСР і Фінляндією... в головних положеннях був нерівноправним» [25, 351].

Відверто кажучи, нещирими були обидві сторони – і фінська, і радянська: Фінляндія, разом з Німеччиною, Угорщиною, Італією, Румунією 22 червня 1941 р. вступила у війну проти СРСР; керівництво Радянського Союзу, яке 23 серпня 1939 р. підписало пакт Молотова–Ріббентропа та додаткову таємну угоду, завдяки чому «агресія проти СРСР була відкладена до розгрому Західної Європи». Та й «сталінізм» як явище, на думку президента Фонду історичної перспективи доктора історичних наук Н. О. Нарочницької, «зберігав революційне відторгнення православно-руського світосприйняття, але здійснив певну інкорпорацію «російського великодержавного» [18, 50].

Радянські війська втратили убитими 72 408 осіб; були поранені 186 129; обморозилися – 13 213; пропали без вісті – 17 520; потрапили до полону 5469 воїнів [13, 16–17].

Фінські війська загубили вбитими 19 576 людей, пораненими – 43 657, пропало без вісті – 4101, знаходилося в полоні – 825 чоловік.

Як згадував М. С. Хрущов, «Сталін краще нас знав стан Червоної Армії та, мабуть, зробив тоді висновок, що ми не підготовлені до «великої війни». Про це свідчила наша «мала» війна з Фінляндією. Вона була дуже кривавою, дуже важкою для нас. Ми з потугою розбили Фінляндію і понесли величезні жертви» [15, 84].

1 грудня 1947 р. під час прийому в Кремлі фінської урядової делегації Й. В. Сталін виголосив тост: «Я п'ю за хоробру фінську армію» [1, 123]. Можливо, уперше він намагався сказати правду про радянсько-фінську війну, бо добре відомо, що захищати рідну землю – це святе, а загарбувати (прикриваючись будь-якими гаслами – «приєднання», «безпека», «обмін») чужі території – це брудна, огидна, помилкова справа, яка ніколи і нікому не принесла користі, а, як правило, закінчувалася фатально-трагічними наслідками (варто пригадати розпорядження «батька народів» від 11 березня 1940 р.: «Ми стоїмо завжди за мирну політику..., при цьому, зрозуміло, що чим більше захопимо... території супротивника, тим більше вимог зможемо пред'явити супротивнику...») [13, 16]. Як і найстрашнішим є те, щоб назавжди залишитись тираном, шахраєм і злочинцем в історичній пам'яті багатьох народів [22].

Список використаних джерел та літератури

1. Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма / А. Авторханов. – Вильнюс : ИМОИ и фирма INPA, 1990. – 240 с.
2. Аргументы и факты. – 1988. – № 39.
3. Василевский А. М. Дело всей жизни / А. М. Василевский. – М. : Полит. лит., 1975. – 218 с.
4. Внешняя политика СССР. – Т. IV. – М. : Госполитиздат, 1976. – 389 с.
5. Внешняя политика СССР. Сборник документов. – Т. IV (1935 – июнь 1941). – М. : Госполитиздат, 1946. – 389 с.
6. Ворошилов С. И. Новейшая история / С. И. Ворошилов, В. Г. Ревуненков, В. К. Фураев. – М. : Госучпед. изд.-во Минпроса РСФСР, 1960. – 228 с.
7. Дипломатический словарь. – Т. 3. – М. : Наука, 1986. – 752 с.
8. Известия. – 1970. – 17 марта.
9. История внешней политики СССР. – Т. 1 : 1917–1945 гг. – М. : Наука, 1980. – 512 с.
10. История международных отношений и внешней политики СССР. – Т. 1 : 1917–1945. – М. : Международ. отнош., 1986. – 416 с.
11. История Франции. Т. 3. – М. : Наука, 1973. – 599 с.
12. Кан А. С. История скандинавских стран (Дания, Норвегия, Швеция) / А. С. Кан. – М. : Высш. шк., 1980. – 311 с.
13. Куманев Г. Бесславная война с далеко идущими последствиями / Г. Куманев // Отечественная история. – 1992. – № 4. – С. 13–17.
14. Майский И. М. Кто помогал Гитлеру / И. М. Майский. – М. : Изд-во Ин-та междунар. отнош., 1962. – 199 с.
15. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1990. – № 9. – С. 78–92.
16. Мерецков К. А. На службе народу. Страницы воспоминаний / К. А. Мерецков. – М. : Воениздат, 1969. – 201 с.
17. Московские новости. – 1989. – 3 дек.
18. Нарочницкая Н. А. За что и с кем мы воевали. – Изд 2-е / Н. А. Нарочницкая. – М. : Минувшее, 2007. – 80 с.
19. О трагедии в Катини // Международная жизнь. – 1990. – № 5. – С. 118–124.
20. Правда. – 1937. – 11 сент.
21. Правда. – 1939. – 3 нояб.
22. Пронь С. В. Європа і сталінська дипломатія 1935–1941 років : [монографія] / Сергій Вікторович Пронь. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 99 с.
23. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России (1648–2000) / А. С. Протопопов, В. М. Козьменко, Н. С. Елманова. – М. : Аспект пресс, 2001. – 344 с.
24. Розанов Г. Л. Новейшая история / Г. Л. Розанов, М. Ф. Юрьев, Н. Н. Яковлев. – М. : Госучпед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1961. – 416 с.
25. Системная история международных отношений в двух томах / под ред. А. Д. Богатурова. – Т. 1 : События 1918–1945 годов. – М. : Культурная революция, 2009. – 480 с.
26. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии / В. Г. Трухановский. – М. : Изд-во социал.-эконом. лит., 1958. – 592 с.
27. Churchill W. Second World War. – 5-th edition / W. Churchill. – London : Goldfields, 1955. – Vol. 1. – 408 p.